

Rozhovor

V L A S T A ,
S T A R É P O V Ě S T I Č E S K É
A R E I N T E R P R E T A C E M Ý T U*Rozhovor s dokumentaristkou Hanou Železnou*

Pavla Jonssonová

Hana Železná dva roky studovala na Fakultě výtvarných umění v Brně. Poté přešla na pražskou Filmovou a televizní fakultu (FAMU), kde dokončuje studia na Katedře dokumentární tvorby. Ve své tvorbě se pohybuje na poli dokumentárního a experimentálního filmu. Se svými filmy se zúčastnila řady festivalů, například v německém Cottbussu, v Oberhausenu, přehlídky Short ends – London ve Velké Británii či Next Reel ve Spojených státech. V roce 2007 vytvořila společně se skladatelkou Petrou Gavlasovou a houslistkou Lenkou Župkovou multimediální hudební kompozici ORLANDO. Film MÁ VLASTA, jenž reinterpretuje z feministických pozic mýtickou postavu báje Vlasty ze *Starých pověstí českých*, je jejím absolventským projektem.

* * *

Váš nový projekt ameliorační reinterpretace klasické postavy Starých pověstí českých a národní mytologie Vlasty je v českém kontextu přelomový. Analogický k PENTHESILEI, KRÁLOVNĚ AMAZONEK v pojetí Laury Mulveyové,¹⁾ k strategiím západního feminismu, jež změnily Lilit ze zlé upírky ve svobodomyšlnou postavu. Antigona a Artemis u nás ve filmu ani v životě nejsou obvyklé typy ženství. Ženská vzpoura proti nedůstojné situaci – „raději smrt než otroctví!“ – je cizí patos...

Vzpoura je v tomto případě touhou po rovnováze. Dívám-li se na mýtus o dívčí válce, jsou pro mě zajímavé dvě věci. Jednak jde o to, k čemu se z literatury dostáváme hned po pohádkách – k mýtům. Ty programují společnost a vtiskují jí vzory žádaného a zapovězeného chování. Z toho vychází druhá strana mého zájmu – přítomnost, nejistota životních situací a momentální neohraničenost společenských rolí žen i mužů. Mají být ženy v domácnosti i v práci, mají si rozdělit obě činnosti s muži? Mají se podstatnou měrou

1) Přednáška Laury Mulveyové Looking at the Past from the Present: Film Theory in a New Technological Age. FAMU, Praha, říjen 2008.

účastnit politického života? Nakolik ženy v politice skutečně ovlivní reálný život žen? Jak je dlouhá cesta mezi politikou a reálným životem? To jsou otázky, které pokládá sám tento mýtus. A v tomto ohledu je naprosto současný. Hlavní rovina děje, tedy boj, nebo spíše odboj, v sobě nese odkazy k běžným životním situacím a vztahům.

Z jakých zdrojů jste vycházela?

Z Jiráska, Kosmy, z Dušana Třeštíka, protože ten bere mýtus jako základ, který bychom se měli snažit prohlédnout. Taký z Petra Demetze, jenž uvádí interpretace Karbusického.²⁾ Ale já nejsem historik ani mytolog. Zjistila jsem si jen pár základních věcí a mýtus se snažím s přispěním několika žen přetavit v průběhu filmu. Nechtěla jsem se zabývat tím, jak ho kdo zpracoval, ale tím, co z toho mýtu žije v současnosti. Oslovila jsem několik žen s prosbou, aby ho přepsaly samy za sebe – tím co dělají, co myslí, svým životem.

Demetz ukazuje, jaké měl Kosmas jako křesťan problémy s pohanskou Libuší, která ale je zároveň matkou Přemyslovců. Myslíte, že jeho zpracování dívčí války může být něčím jiným než výpovědí o jeho době a jeho názorech?

Ano – ve způsobu, jakým se Kosmas potýká s Libuší, je možné vysledovat souboj mezi tím, co je pohanské a co křesťanské. Ale dívčí válku popisuje poměrně demokratickým způsobem, dokonce ženy a dívky přirovnává díky jejich absolutní soběstačnosti k Amazonkám. Souboje, které vedly ženy s muži, nepopisuje jako kladné nebo záporné, ale jako přirozené půtky mezi dvěma skupinami lidí, které jsou rovnoprávné. U Jiráska jsou ženám především od druhé třetiny mýtu připisovány skoro až démonické vlastnosti, chtivost, krvelačnost atd., ten odsudek jejich zběsilosti je pro mne v jeho textu příliš čitelný. Ale úžasné je to, že se na Kosmu stejně jako na Jiráska můžeme dívat s jistotou, i když fragmentární, znalostí kontextu, ve kterém žili a o jakém vypovídali. Udělali podstatnou práci, ve které se zrcadlí dobové klima – a o to je jejich práce cennější.

Obvykle chápeme tuto část pověstí jako vysvětlení obtíží přechodu k patriarchátu, ale stejně se nelze ubránit fascinaci nad faktem, že i Češi potřebují vlastní verzi amazonských legend, aby se stali součástí světa...

Socioložka Marta Kolářová, která ve filmu vystupuje, říká, že při nezaujatém pohledu mohly Amazonky symbolizovat jiný kmen, nepřítel, a to, že se mu přisoudilo ženství, mělo zmírnit jeho nebezpečí – vysvětlují si to tak, že je to něco ve stylu pořekadla „nebuď baba“.

Z psychoanalytického hlediska je Vlasta Antigona, Oidipova dcera, která neuposlechne příkazů. Thomas Elsaesser vidí Antigonu a Isménu ožít v postavě Marianne a Juliane ve filmu Margarette von Trotta OLOVĚNÁ DOBA o teroristce ze skupiny Baader-Mainhof.³⁾

2) Peter D e m e t z, *Prague In Black and Gold. The History of a City*. London: Penguin 1997.

Ale to je i případ dívčí války, že jde o extrém. Na jednu stranu dívky usilovně bojují, a když prohrají, tak se pokorně, skoro až podlézavým způsobem vrátí k mužům a rodinnému životu, kterým ještě před nepatrnou chvílí pohrdaly. Chybí tam střed. To je ale podstatou mýtu, ukazovat krajní body. Chybí v nich reálný život, je to z extrému do extrému...

Znovu se musím zeptat, proč jste si zvolila zrovna téma ženské neposlušnosti?

Kvůli paralelám se současností, které se mi zdají nepřehlédnutelné. Pokusila jsem se mýtus přepsat ne v rovině děje, ale v rovině myšlení, které reprezentuje. Následujeme v současné době vědomě, nebo nevědomě Vlastino usilování a odkaz Libuše? Pro mě je zajímavé, jak se k mýtu o dívčí válce různé ženy vztahují, ale i jak ho odmítají. Nechtěla jsem Vlastě udělat větší pomník nebo její pomník zbortit. Šlo mi o to vyjít z tradice, navázat na ni a pochopit, co se děje nyní.

Jednou z akterek je performerka Darina Alsterová, známá překračováním nejrůznějších hranic. Jak ta přehodnocuje Vlastu?

O ní nelze mluvit bez kontextu ostatních účastnic, hlavně sochařky Vlasty Elmerové, která utváří nepostradatelnou součást filmu. Vlasta Elmerová se osobitým způsobem nejen reflektuje ve svých autoportrétech, ale sděluje v nich i cosi obecněji platného. Darina Alsterová svou performancí reaguje na jednu z jejích prací – na sošku Vlastičku. Je to obdoba dětské hračky, bílá koule, která se vykyvuje na obě strany, ale díky svému těžišti vzdoruje extrémům. Vždy, když se výkyvy utiší, vrátí se do kolmé polohy. Alsterová ve filmu volně navazuje na tuto práci Elmerové. Zatímco názor Vlasty je v její práci, Darina do filmu vnáší vnitřní, duševní rozměr – představuje tenze, které se velmi bouřlivě odehrávají ve společnosti, jen to není navenek vidět. Když to řeknu hodně zjednodušeně, ve filmu jsou ženy jako mysl, jako práce a ženy jako duše. Každá z nich má svou nezastupitelnou roli.

Ta multiplicita hlasů připomíná slova Julie Kristevy při přebírání ceny Vize 97 letos v říjnu v Praze o nemožnosti jednotitého ženského hnutí a o nutnosti vypovědět jednotlivé příběhy osvobození...⁴⁾

Není třeba, aby se všichni vyjadřovali textem, slovem, stejně jako prací nebo tělem. Je nutné najít to, co má člověk sám ze sebe vyjádřit, a najít k tomu i adekvátní prostředek vyjádření.

Kristeva taky nacházela psychoanalytické souvislosti ve slovanských slovech a jménech, třeba zelená pro ni souvisela s Elenou. Jaký význam jste našla ve jméně Vlasta?

3) Thomas Elsaesser, *Antigone Agonistes: Urban Guerilla or Guerilla Urbanism? The RAF, Germany in Autumn and Deathgame*. In: Joan Copjec – Michael Sorkin (eds.), *Giving Ground: The Politics of Propinquity*. London: Verso 1999, s. 267–302.

4) Přednáška Julie Kristevy při předávání ceny Vize 97, Praha, Pražské křižovatky 5. října 2008.

Jméno Vlasta úzce souvisí se slovy vlast, vlastní, vlastnictví, vlastník. S těmito významy ve filmu doslovně nepracuji, ale celou dobu tu mluvíme o jisté nerovnoprávnosti – základním impulsu mýtu. Je zajímavé se na výše zmíněná slova dívat s tímto vědomím. Zdá se mi, že má smysl reagovat na mýty i na současné dění.

Na obrázku Renáty Fučíkové ve Starých pověstech českých a moravských z roku 2005⁵⁾ družina Libušiných dívek pláče nad její urnou, pláčou nad vzpomínkou na dobu před patriarchátem, nad vzpomínkou na zmizelou bohyni moudrosti a lásky. Tu vzpomínku si odnesou v sobě prostřednictvím Vlasty, Libušiny nejmilovanější. Podobně, jako se Němcová utíká v nejtěžších chvílích k babičce jako pradávnému ženskému principu, k útěše a útočišti...

Ano, to je pravda. V úvodu mýtu o dívčí válce je zakódováno to, že ženy ztratily cosi, co jim bylo vlastní. Možnost realizovat se v moudrosti a chápání širších souvislostí... tedy to, co ztělesňovala Libuše. Film, na kterém pracujeme, právě ohledává to, co nám je vlastní dnes. Sama jsem zvědavá, jaká Vlasta z filmu povstane.

Považujete se za postfeministku?

Já nevím přesně... co to je. Nevztahuji se programově k žádnému -ismu.

Myslím ve smyslu navazování na feministické snahy najít nestereotypní reprezentace ženskosti a nové metody, jež by narušily klasickou lineární narativní linii. A zároveň vědomí, že se ženská filmová avantgarda vyčerpala, filmy Jane Campionové a Sally Potterové v devadesátých letech splnily svou úlohu a staly se pro novou generaci pasé. A že pravdu má kulturoložka Angela McRobbieová, když prohlásí, že po DENÍKU BRIDGET JONESOVÉ je nutno říct, že feminismus ve filmu je mrtev, protože skutečným problémem současných žen je sehnat muže, a ne bojovat o reprezentace.⁶⁾

Nestereotypní je to, co je živé. Snaha popsat ženskou zkušenost přetrvává, jen je otázka, jestli ta snaha není oproštěna od kontextů, o kterých mluvíte. Jestli film MÁ VLASTA vznikl jako reakce na feminismus nebo postfeminismus, tak to nevznikl. Vznikl, protože jsem se chtěla nějakým způsobem dozvědět něco o nás, jak žijeme na základě nějakého dějinného podkladu.

Ale jak jste se rozhodla mýtus reinterpretovat? Tak, aby Vlasta nebyla jen krvežíznivá a mocichtivá, ale spíš ochránkyně Libušiny památky? A zároveň se nebát nadsázky a vtípu?

Našla jsem několik žen, které mýtická postava Vlasty nějakým způsobem oslovila. Mluvíly jsme spolu o dívčí válce a pohrávaly si s jednotlivými odkazy, ke kterým jsme měly

5) Alena J e ž k o v á, *Staré pověsti české a moravské*. Praha: Albatros 2005.

6) Angela M c R o b b i e o v á, *Aktuální témata kulturních studií*. Praha: Portál 2007.

co doříct. Interpretace mýtu jsou ve filmu různé – odvislé od temperamentu a názorů zúčastněných, ovšem mocichtivosti a krvežíznivosti tam moc není, nadsázka ano. Takže jaká je současná Vlasta? Ale to bude otázka pro diváky.

Mohlo snad jít, i třeba nevědomě, o touhu vyrovnat se s ženskými modely? Třeba v tom smyslu, jak volá Virginia Woolfová, že jí na poličce chybí vzory autorek, o které by se mohla opřít, se kterými by mohla komunikovat, soupeřit...⁷⁾

Já nechci nikoho překonávat, já se vztahuji k sobě... ten film je proces sebevyjádření. To, že do vyjádření vtažuji mrtvé autory mýtů, politiky a žijící současnice, rozšiřuje škálu dialogů vedených v rámci filmu. Ale to není nic jiného než základ, na kterém stojí mýtus o dívčí válce. Rozpětí je zde velmi široké – ženy zde naprosto neukotveně oscilují mezi rodinou – politikou – armádou. Ráda bych našla moment ztotožnění, což třeba u Aloise Jiráska ve druhé třetině mýtu „Dívčí válka“ nacházím jen velmi těžko. Proto si Vlastu musím přepsat. Pokud je tady kultura, se kterou se budu ztotožňovat, tak ji budu rozvíjet, a pokud se s ní nebudu ztotožňovat, tak ji přepíšu. Není to dobré, není to špatné – nikdy nebudeme znát konec příběhu.

Ale vy Vlastu hledáte, je to přesně to, co říká Laura Mulveyová o stírání rozdílu mezi fikcí a dokumentem...⁸⁾

Ano, ve VLASTĚ se rozdíly mezi fikcí a dokumentem stírají.

V genderových studiích došlo v devadesátých letech ke „kulturnímu přelomu“, jenž ustavil populární kulturu a především film jako zásadní moment upevňování a bourání genderových stereotypů. Filmařky se stávají kulturními hrdinkami doby. Sommerová, Chytilová a Třeštíková jsou zástavami, pavézou a záštitou společenských proměn. Vnímáte to tak?

Ano, určité jsou filmy, které určité stereotypy úplně zabetonují a naopak ty, které je budou důsledně podryvat. Záleží na tom, odkud filmy pocházejí a kam myšlenkově směřují a v takovém prostředí si musí ty hrdinky, o kterých mluvíme, najít to správné místo! Pokud ho najdou, mohou drásat, ale i hladit bolavá místa společnosti. U filmařek je to konec konců náplň jejich práce. Líbí se mi představa, která se z této otázky vyloupila. Tedy, že se hrdinka z viditelné roviny filmu posunula do „neviditelné“ roviny promýšlení – tvorby filmu.

Vraťme se ještě k tomu, co jste řekla o sledování národní historie a současného čtení mýtu o Vlastě a tranzitivním charakteru vašeho projektu. Pokud bychom vzali v potaz fakt, že se obrazy ženskosti po roce 1989 v českých filmech zvrátily do tradičních reprezentací, není přece jen VLASTA jakýmsi feministickým/postfeministickým zjevením?

7) Virginia Woolfová, *Vlastní pokoj*. Praha: One Woman Press 1998.

8) Přednáška L. Mulveyové *Looking at the Past from the Present* (viz pozn. 1.).

Nevím. A ani v tuto chvíli nemohu říci, čím film MÁ VLASTA bude. Asi ani není na mě, abych to hodnotila.

Ke komu film mluví? K ženám? K mužům? Postfeministická Xena nabízela mužům skopofilní rozkoš svým sporým oděvem s dmoucími se nadry. Ženám pak model neporazitelné bojovnice s věrnou kamarádkou Gabrielou a oběma pohlavím úlevu ve smíchu, že je to vlastně celé legrace. Může VLASTA sloužit podobným způsobem?

Nemůžu říct, že filmy dělám jenom pro sebe, to bych byla hodně velký egocentrik, vyčerpat tolik lidí, co na filmu pracují s takovým nasazením! Mě zajímá, až se to pustí, co zazvukuje. Věřím, že tam bude pár věcí, co se budou někomu líbit, a pár věcí, co se budou někomu strašně nelíbit, a reakce jsou důležitou zprávou, že o určitých tématech přemýšlíme.

Patří podle vás převyprávění Vlasty do oné strategie genderově nestereotypního převyprávění pohádek, jako je například SHREK, kde princezna radši zůstane zlobryní, nebo KARCOOLKA?

Myslím, že tradice a rituály jsou neuvěřitelně důležité. Abychom se rituálům nezpronevěřili, musíme je vlastním životem a vlastním přemýšlením přetvořit, přehníst do tvarů nám vlastních. To je jediný možný a upřímný vztah k tradici. Ne tradici hloupě papouškovat, ale něco tam uříznout a něco přidat ze sebe. Jen ty dějiny, co se dějí, mohou být živé a mohou pokračovat. Aby to nebyla jen zakonzervovaná dechovka, kdy my zpíváme o tom, co se dělo našim prababičkám, ale přitom k tomu nejsme schopni navázat žádný vztah. Vždyť kolik zpráv o našem životě je třeba v hip-hopu: „Kluci jdou/ulicí temnou“. Já jí chodím taky... tady cítím společný prožitek.

Nakolik se archetypy, jež vyjadřují nejniternější tajemství našeho bytí, mohou obměňovat? Je to změna zásadní, nebo zanedbatelná?

Možná je to jako oprašování starých soch. Pokud je vrstva prachu příliš silná, nejsme schopni zahlédnout tvar sochy – pochopit její podstatu. Kolik prachu nám vhná do očí doba, ve které žijeme, a kolik prachu je už na archetypech usazeno natolik kompaktně, že už nám jako prach ani nepřipadá?

Domníváte se, že archetyp Artemis, bojovnice, je zeitgeist? To, jak ho vidíme v amerických filmech jako KILL BILL a všude tam, kde se používá ženské bojové umění? Nebo je to, jak to vidí třeba Laura Mulveyová, spíš otázka techniky, která umožňuje ženám skákat po střechách a létat ze stromu na strom a v českém filmu pak bojovnici nenajdeme, protože naše triková technika není tak vyspělá? Nebo je to tak proto, že české ženy jsou pacifistky a Vlasta je ona extrémní anomálie?

Je to duch doby. Hrdinové a hrdinky se začínají objevovat v momentu, kdy se ve společnosti odehrála nějaká zásadní změna a najednou začne pulzovat něco, co do té doby bylo

neviditelné. A to je to, o čem jsme mluvily před chvílí, kdy začínáš z paměti tahat podobnost, podvědomě. To, že se najednou objevilo víc hrdinek, není důsledek technologie, ale společenské změny. Ale nezapomínejme, že hrdinky a hrdinové jsou na obou stranách – můžeme přece proti KILL BILL postavit TÁTU V SUKNÍCH. Oba tyto extrémy poukazují ve velmi zjednodušené podobě na to, co se ve společnosti děje – ženy mají pod svatebními šaty samurajský meč a muž pobíhá v babiččině zástěře, aby mohl být s vlastními dětmi. Jsou ženy, které se chtějí plně věnovat své kariéře, a muži, kteří jim jsou ochotni vyjít vstříc a jít na tateřskou dovolenou. Je to úsměvné, ale největší a ještě ke všemu komplexní extrém, který mne teď napadl jako příklad z naší kinematografie, je S TEBOU MĚ BAVÍ SVĚT. Už jen ten název vypovídá o tom, jak jsme na tom s těmi extrémy.

Tateřská! To musí být ten termín, co momentálně hledají naši zákonodárci... navrhuji mateřský čas a podobně..., ale tateřskou ještě nenašli.

Je to tateřská, ne dovolená, ale práce. Tateřská a mateřská práce. Příběh je prostě reflexe lidské společnosti a toho, co se děje.

Zdá se mi, že Vás mýtus Vlasty zajímá jako začátek situace „poroby“ žen, a Váš projekt směřuje k řešení, jak říká Mirek Vodrážka, k exodu žen z otroctví, že tato legenda je zároveň mimo jiné i klíčem, nabízejícím rozuzlení – že je správné bouřit se za kvalitu života.

Ano.

Citované filmy:

Deník Bridget Jonesové (Bridget Jones Diary; Sharon Maguire, 2001), *Karcoolka* (Hoodwinked!; Cory Edwards, 2005), *Kill Bill* (Quentin Tarantino, 2003), *Má Vlasta* (Hana Zelená), *Olověná doba* (Die Bleierne Zeit; Margarete von Trotta, 1981), *Penthesilea, královna Amazonek* (Penthesilea: Queen of the Amazons; Laura Mulvey, Peter Wollen, 1974), *S tebou mě baví svět* (Marie Poledňáková, 1982), *Shrek* (Andrew Adamson, 2001), *Táta v sukních* (Mrs. Doubtfire; Chris Columbus, 1993).